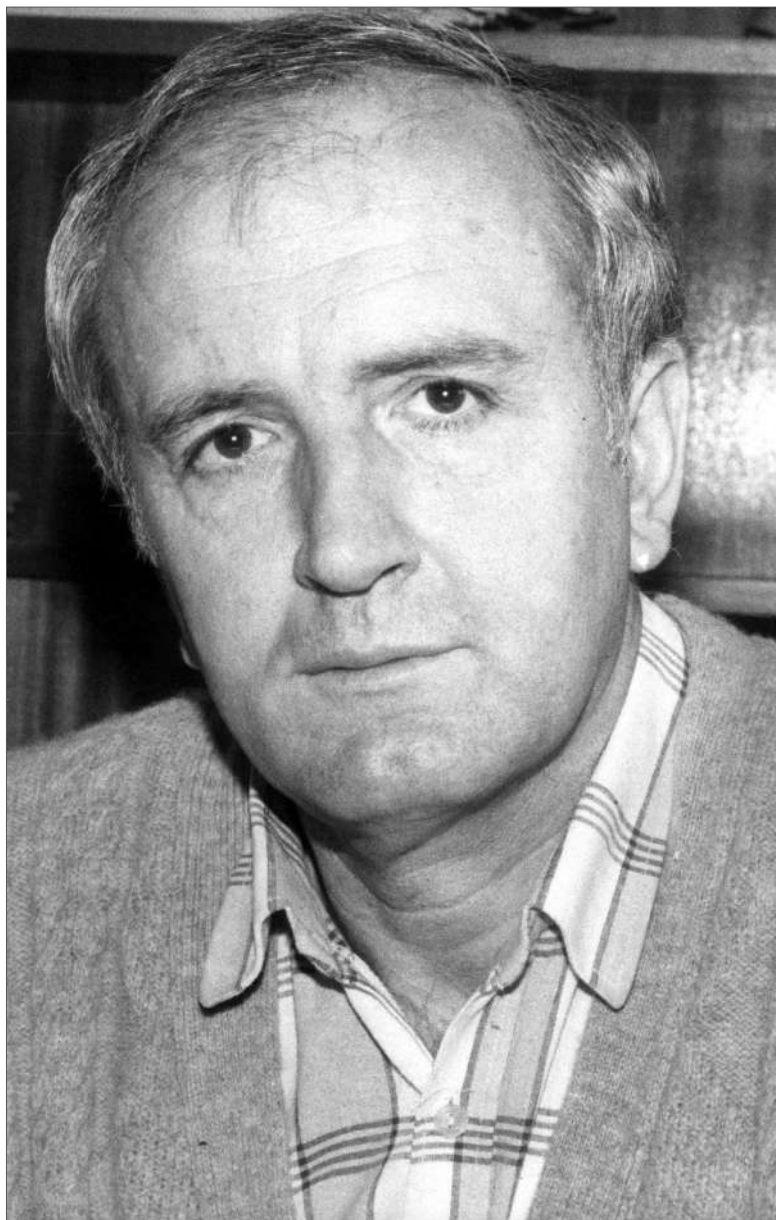

ЦЕНТРАЛНА ЕВРОПА И БАЛКАНИТЕ, XIX – XX ВЕК

Проф. Милчо Лалков
(1944 – 2000)

**ЦЕНТРАЛНА ЕВРОПА И БАЛКАНИТЕ,
XIX – XX ВЕК**

СБОРНИК В ПАМЕТ НА ПРОФ. МИЛЧО ЛАЛКОВ

Съставителство и научна редакция
Иван Първев, Наум Кайчев, Мария Баръмова

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

СОФИЯ • 2019

**Издателски съвет
на Историческия факултет**

Доц. д-р Георги Николов, председател

Проф. д.и.н. Дилиана Ботева
Проф. д-р Евгения Калинова
Гл. ас. д-р Борис Стоянов
Гл. ас. д-р Виолета Коцева
Гл. ас. д-р Елена Ангелова
Гл. ас. д-р Красимир Кръстев
Гл. ас. д-р Мария Баръмова

**Faculty of History
Editorial Board**

Assoc. Prof. Dr. Georgi Nikolov, Editor-
in-Chief
Prof. Dr. Dr.Sc. Dilyana Boteva
Prof. Dr. Evgenia Kalinova
Assist. Prof. Dr. Boris Stoyanov
Assist. Prof. Dr. Violeta Kotseva
Assist. Prof. Dr. Elena Angelova
Assist. Prof. Dr. Krasimir Krustev
Assist. Prof. Dr. Maria Baramova

На корицата: сатирична карта на Европа. L'Europa geografico-politica veduta a vola d'oca. Bologna; Presso Manfredi Manfredo editore Via Venezia N. 1749 [около 1871 г.].

- © 2019 Иван Първев, Наум Кайчев, Мария Баръмова – съставители
- © 2019 Иван Първев – предговор
- © 2019 Алека Стрезова, Андрей Пантев, Анета Михайлова, Анна Кочанкова, Бисер Банчев, Бисер Петров, Валери Колев, Ваня Рачева, Веселин Янчев, Владимир Златарски, Войн Божинов, Георги Цачев, Добринка Парушева, Евгения Калинова, Елка Дроснева, Желязко Стоянов, Зорница Велинова, Ивайло Начев, Иван Илчев, Иван Петров, Иван Първев, Ирина Огнянова, Искра Баева, Йоанна Бенчева, Йордан Баев, Любомир Огнянов, Мария Колева, Мария Радева, Марияна Стамова, Мира Маркова, Надя Бояджиева, Наум Кайчев, Николай Поппетров, Петър П. Петров, Пламен Митев, Радослав Мишев, Радослав Спасов, Румяна Прешленова, Слави Славов, Теодоричка Готовска-Хенце, Христо Беров
- © 2019 Симона Петрова – художник на корицата
- © 2019 „Труд“ – Фотоархив (снимка на проф. Милчо Лалков)
- © 2019 Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

ISBN 978-954-07-4720-0

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	
<i>Иван Първев</i>	9
I. ЗА ПРОФЕСОР ЛАЛКОВ	
За Милчо	
<i>Иван Илчев</i>	13
Слово на проф. д-р Пламен Митев	
<i>Пламен Митев</i>	17
Следите на Милчо Лалков	
<i>Андрей Пантев</i>	19
Австро-Унгария и Балканите в трудовете на проф. Милчо Лалков и днес	
<i>Румяна Прешленова</i>	27
40 години с Милчо	
<i>Елка Дроснева</i>	33
Имагология или антропология? България и Централна Европа от 70-те години на XIX до 40-те години на XX век (За границите на историческата реконструкция)	
<i>Николай Поппетров</i>	45
II. БАЛКАНИТЕ И ЦЕНТРАЛНА ЕВРОПА (1829 – 1918)	
Църковната борба на българите от началото на 40-те до 50-те години на XX век, отразена в британски дипломатически документи	
<i>Радослав Спасов</i>	59
Сръбското княжество на страниците на българския „Цариградски вестник“ (1848 – 1862) през първите четири години от издаването му	
<i>Ваня Рачева</i>	71
Да похапнем с османците на Балканите	
<i>Йоанна Бенчева</i>	85
Дипломати от кариерата, кариера на дипломати. Германските генерални консули в София (1879 – 1887)	
<i>Иван Първев</i>	93

Българските дипломатически агенти в Австро-Унгария (1889 – 1909) <i>Алека Стрезова</i>	103
Централноевропейски влияния върху стопанската модернизация на Балканите – примери от столичния град (от края на XIX до Първата световна война) <i>Ивайло Начев, Зорница Велинова</i>	115
Външнополитически доктрини на Австро-Унгария в края на XIX и началото на XX век (1878 – 1914) <i>Радослав Мишев</i>	125
Жизнеността на един австро-унгарски опит за саботиране на Балканския съюз <i>Валери Колев</i>	139
България в политиката на Германия и Австро-Унгария през пролетта на 1913 г. <i>Владимир Златарски</i>	149
Война и памет: политическата лексика на чешките неослависти през 1912 г. <i>Теодоричка Готовска-Хенце</i>	159
Българската държава и разделението във ВМОРО (1903 – 1908) <i>Слави Славов</i>	177
Иван Михайлов за сръбско-българските отношения (XIX – XX век) <i>Петър П. Петров</i>	189
Трансформации в българската армия по време на Първата световна война (1914 – 1918) <i>Иван Петров</i>	195
Визуални представи за Първата световна война в българското списание <i>Илюстрация Светлина</i> <i>Добринка Парушева</i>	203
III. ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА (1918 – 1945)	
Югоизточна Европа във външнополитическата концепция на Германия след края на Първата световна война <i>Мария Колева</i>	231
Армията и разбойничеството в България (от края на 1918 до средата на 1923 г.) <i>Веселин Янчев</i>	239
Акценти във външната политика на Република Турция след глобалните промени от 1989 г. <i>Войн Божинов</i>	265
Беше ли легитимна партизанската война на Балканите през Втората световна война? <i>Бисер Петров</i>	275
Антисърбизмът – основа на усташкия национализъм <i>Ирина Огнянова</i>	289

Документи от българския дипломатически архив за еврейския въпрос през годините на Втората световна война <i>Анна Кочанкова</i>	301
Фотографиите на фабрики като извор за икономическата модернизация на българската столица до 40-те години на XX век <i>Мири Маркова, Христо Берев</i>	309
IV. БАЛКАНИТЕ (1945 – 2014)	
Образът на Сърбия/Югославия в учебниците по българска история (средата на 40-те – средата на 80-те години на XX век) <i>Мария Радева</i>	319
Югославия в анализите на българското военно разузнаване (1945 – 1990) <i>Йордан Баев</i>	333
Проблеми в развитието на българо-югославските отношения (1956 – 1989) <i>Любомир Огнянов</i>	343
Мартенският пленум на ЦК на БКП от 1963 г. и македонският въпрос в българо-югославските отношения през 60-те години на XX век <i>Наум Кайчев</i>	355
Случаят <i>Мате Мешрович</i> – как хърватската антикомунистическа емиграция чества 1300-годишнината на българската държава <i>Бисер Банчев</i>	367
Крахът на една европейска федерация: Югославия между Изтока и Запада (през 80-те години и началото на 90-те години на XX век) <i>Надя Бояджиева</i>	383
Румънско-югославските отношения в годините на Студената война <i>Анета Михайлова</i>	395
История и пропаганда. Турция и „възродителният процес“ в България <i>Евгения Калинова</i>	407
Проблеми на геополитическата преориентация на страните от Източна Европа в годините на прехода <i>Искра Баева</i>	421
Република Македония в началото на XXI век – международни отношения и външнополитически проблеми <i>Марияна Стамова</i>	433
Идеята за федериране на Босна и Херцеговина 1995 – 2005 г. (Федерация след федерацията) <i>Георги Цачев</i>	443
Балканите и „разломът“ на цивилизациите <i>Желязко Стоянов</i>	455

СЛУЧАЯТ МАТЕ МЕЩРОВИЧ – КАК ХЪРВАТСКАТА АНТИКОМУНИСТИЧЕСКА ЕМИГРАЦИЯ ЧЕСТВА 1300-ГОДИШНИНАТА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА

Бисер Банчев

Един малко известен епизод от честването на 1300-годишнината на българската държава е участието в него на хърватската антикомунистическа емиграция. Посланията, които това участие изпраща, надхвърлят типичните за времето идеологически бариери. То става важен елемент в българо-югославското противопоставяне в началото на 80-те години на ХХ в. Белград възприема юбилея като предизвикателство към югославската федерация и особено към нейната „македонска“ съставка.

Отражението на честването върху отношенията на България със съседните страни не е достатъчно проучено в иначе многобройната българска литература, посветена на различни аспекти от българската външна политика през разглеждания период¹. Изследователи с интерес върху културната история също избират други акценти от грандиозната проява². По-скоро като изключение, в съчиненията, които се стремят към по-обобщаваща оценка на тенденциите, може да се намери кратка бележка с вярното наблюдение, че най-чувствителни по темата са „в Кремъл, Скопие и Белград“³. Само най-пунктуалните хронисти на българо-югославските отношения отбелязват мимоходом, че годишнината и нейната най-

1 **Огнянов**, Л. България и Балканите (1956 – 1989). – В: Юбилеен сборник. Изследвания в чест на 80-годишнината на проф. Кръстю Манчев. София, 2006, с. 506 – 526; още от същия: Дипломатията на съвременна България. Шумен, 2006; Външната политика на България (от средата на 50-те до края на 80-те години). – В: История на българите. Т. 3. От Освобождението (1878) до края на Студената война (1989). София, 2009, с. 597 – 640; **Германов**, Ст. Македонският въпрос, 1944 – 1989. Възникване, еволюция, съвременност. София, 2012.

2 **Еленков**, Ив. Културният фронт. София, 2008, с. 357 – 411.

3 **Калинова**, Е. Българската култура и политическият императив 1944 – 1989. София, 2011, с. 383. Новоразкрити документи прибавят и Румъния към съседните държави, които са се почувствали засегнати от пропагандното възвеличаване на българската история. – Вж.: Държавна сигурност и културно-историческото разузнаване. (1970 – 1989). Сборник документи. София, 2014, с. 174, 235 – 241.

значима научна изява, каквато е Първият конгрес по българистика, представляват демонстрация на отрицание на югославска Македония⁴.

Всички югославски дипломати в чужбина работят, за да осуетят международното отбелязване на българския юбилей. Особено активни са югославските представители в „Третия свят“, където страната им има традиционно силни позиции като водеща сила в лидерите на Движението на необвързаните страни. В своите контрадействия България си избира един необичаен за епохата съюзник. Това е хърватската антикомунистическа и антиюгославска емиграция. Тя е поставена под етикета „ушашка и фашистка“ съгласно установените след Втората световна война пропагандни шаблони. Един от нейните лидери – проф. Мате Мешрович, е поканен на Първия конгрес по българистика в София през 1981 г. Скандалът е още по-голям, защото Мешрович живее в САЩ и, наред с всичко останало, е определен и като агент на ЦРУ. За да не се създава прекалено силно напрежение, участието му е представено като неофициално, но на госта е отделено достатъчно голямо внимание. През 1981 г. Мешрович е външнополитически говорител на т. нар. Хърватски национален съвет (ХНС), който има амбицията да обедини емиграцията и да играе ролята на хърватско правителство в изгнание⁵. На другата година Мешрович е избран за председател на ХНС и остава на поста до промените през 1990 г.⁶ Това не пречи на българската държава, въпреки югославските протести, да го приеме в България отново през 1982 г.

До поканата към необичайния гост се стига след поредица от перипетии в българо-югославските отношения. Част от тях се преплитат с подготовката на честването на 1300-годишнината на българската държава. Тя започва през 1976 г. и е ускорена през 1978 г. С приближаване на датата се активизира „международната дейност“, като съществен компонент от Националната програма за честването⁷. Важно място в нея има включването на чуждестранни учени в събитието, но и създаване на национални комитети, съставени от видни обществени и политически фигури в колкото се може по-голям брой страни по света. За последното се изисква и съгласието на съответното правителство, и България предприема разгърнатата дипломатическа кампания през 1980 г. Така посолството в Белград връчва паметна бележка с официално уведомление до югославските власти на 22 септември 1980 г. През следващите два месеца, отговор не се получава, но и от София не настояват за него, защото предстои посещение на югославския външен министър Йосип Върховец. Той пристига на 17 ноември, а на 20 ноември е обявено съв-

4 **Troebst**, St. *Die bulgarisch-jugoslawische Kontroverse um Makedonien*. 1967 – 1982. München, 1983, S. 178 – 179.

5 По-подробно за ХНС вж.: **Vukušić**, B. *Tajni rat UDBE protiv hrvatskoga iseljništva*. Zagreb, 3. dop. izd. 2002, p. 61 – 81.

6 В това си качество Мешрович е съавтор на критична публикация срещу Меморандума на САНУ: **Meštrović**, M., **Latković**, R. *Hrvatsko stanovište o memorandumu Srpske Akademije Nauka i Umetnosti*. Saddle River, New Jersey, 1987.

7 Вж.: **Калинова**, Е. *Българската култура...*, с. 324; **Еленков**, Ив. *Културният фронт*, с. 386, както и: *Държавна сигурност и културно-историческото разузнаване*. (1970 – 1989). Сборник документи. Допълнителни документи към електронното издание. София, 2014, док. № 90 – План относно провеждането на агентурно-оперативни мероприятия до 1985 година от отдел XIV, ПГУ-ДС, във връзка с 1300 годишнината от образуването на българската държава. София, 7 декември 1978 г.

местното съобщение за резултатите от разговорите му с неговия български колега и домакин Петър Младенов. В тях е включена и взаимната договорка, че откритите въпроси не следва да възпрепятстват засилването на процеса на взаимноизгодно сътрудничество. Най-нерешим от спорните въпроси е претенцията на Югославия да заличи българската историческа традиция по поречието на река Вардар и да изгради у тамошното население нова идентичност на антибългарска основа. Непримиримите противоречия са заявени и по време на срещата на двамата министри. За много наблюдатели българската позиция е „необичайно мека“. Предлагат се различни обяснения. Според едно от тях София е по-загрижена за вътрешния проблем с българските мюсюлмани⁸. Според друго – засилващото се международно напрежение около съветските действия в Афганистан мотивира съюзниците на Москва да избягват допълнителни дипломатически усложнения по други теми⁹. Безпокойство по „мюсюлманския проблем“ наистина има, но би било по-коректно да се твърди, че то предопределя политическите решения на БКП през следващите години, а не през 1980 г. За сметка на това не може да се отрече съобразяването със съветските интереси по актуални международни теми. И все пак, бихме могли да предположим, че има и едно допълнително съображение за умерения тон на българо-югославските разговори – да се избегне открита враждебна реакция на Белград срещу предстоящото отбелязване на тринадесеттековния юбилей на българската държава. Трябва да се отчете, че годишнината е и личен проект на Людмила Живкова, а е безспорен факт, че югославските средства за масово осведомяване неведнъж „атакуват“ нейните изказвания по националния въпрос¹⁰.

Подготовката за тържествата се развива по план и с „пълна пара“. На 26 декември в Народния дворец на културата (НДК) в София се провежда тържествено заседание, на което е формиран Общонароден комитет за честването. Той е съставен от 211 членове, но югославските медии забелязват само един от тях – поета Венко Марковски. Още на следващия ден в скопския вестник „Нова Македония“ е публикуван материал, озаглавен „Юбилей и върху основата на чужди ценности“. Статията осъжда присъствието на „информбюровеца“ Марковски и обвинява Людмила Живкова, че в речта си е „посегнала“ и върху част от македонската история¹¹.

Поводът е достатъчен за властите в Белград да откажат провеждането на каквито и да е мероприятия по историческата годишнина на югославска територия. На 9 януари българското посолство получава съответната паметна бележка, която дава отрицателен отговор на българското предложение от септември 1980 г. Следва лично посещение на югославския посланик в София Данило Пурич в българското Външно министерство на 26 януари. Пурич повтаря мотивите на своето правителство: 1. встъпителното слово на Людмила Живкова в НДК на 26 декем-

8 Sfetis, Sp. The Bulgarian-Yugoslav Dispute over the Macedonian Question as a Reflection of the Soviet-Yugoslav Controversy (1968 – 1980). // *Balkanica*, XLIII, Annual of the Institute for Balkan Studies. Belgrade, 2012, p. 266 – 267.

9 Николов, Р. Дипломация на четири очи. Из дневника на един български посланик в Югославия. София, 1999, с. 177 – 179.

10 Александров, Ем. Аз работих с Людмила Живкова. София, 1991, с. 54.

11 Дипломатически архив на Република България, оп. 38, а. е. 3285, л. 4 – 6.

ври 1980 г. определя Илинденско-Преображенското въстание като част от българската история; 2. в Общонародния комитет е включен югославският емигрант и югославски граждани Венко Марковски; 3. докладът, изнесен от проф. Христо Христов в Колумбийския университет в САЩ на 14 ноември 1980 г., и статията му в сп. „Политическа просвета“ (а то е орган на ЦК на БКП), бр. 1. от 1981 г. Въз основа на посочените примери се прави изводът – не е спазена договорката Младенов – Върховец, че при честването на 1300-годишнината няма да се третират въпроси, които конфронтират двете страни¹².

В София постъпва информация за многобройни югославски опити за осуетяване или омаловажаване на предвидените мероприятия в различни райони на света. Официалните югославски представителства зад граница упражняват натиск срещу ръководствата на трети страни, в които се изграждат национални комитети и се готви отбелязването на юбилея, като Куба, САЩ, Индия¹³. В Индия, която е традиционен съюзник на Белград, но тече процес на нарастващи взаимни симпатии към Людмила Живкова, се стига до ответна операция на българското разузнаване за неутрализиране на югославските действия. Също така е направен опит да се повлияе на ръководни дейци от ГДР да забранят излагането в Берлин на български книги с историческа тематика. Всички чешки учени, които трябва да пристигнат на Първия конгрес по българистика, са поканени да участват по същото време в международен симпозиум на Охридското езеро, посветен на Гоце Делчев и Райко Жинзифов. Югославия настоява председателят на френското Национално събрание Жак Шабан-Делмас, който оглавява националния комитет във Франция за честване на 1300-годишнината, да направи официално посещение в Белград по времето, когато във Виена е насрочена среща на председателите на юбилейните комитети.

Въпросът е разгледан на най-високо ниво в София, след като външният министър Петър Младенов внася докладна записка в секретариата на ЦК на БКП. Висшето партийно ръководство научава как югославяните четири месеца са търсили повод за отказ и са го намерили в няколко статии и публични изказвания. Според приетото решение, на българските задгранични мисии е дадено указание да засилят разяснителната работа и своевременно да се противопоставят на „евентуалните югославски опити да се попречи или намали ефективността на нашите мероприятия“¹⁴.

На министъра се налага лично да прилага предложените от самия него инструкции още преди края на месеца. На 25 февруари той приема посланик Данило Пурич. Веднага след размяната на протоколни любезности посланикът предава безпо-

12 Паметна бележка за среща на посланика на СФРЮ Данило Пурич със зам. министър Марио Иванов. 26.01.1981. – ДА на РБ, оп. 38, а. е. 3290, л. 19 – 21.

13 Оценка относно изпълнение задачите от ПГУ-ДС, поставени с Окръжно № I-72 на МВР от 29 май 1979 година във връзка с честването на 1300-годишнината от основаването на българска държава. София, 9.12.1980. – В: Държавна сигурност и образованието. Документален сборник 1944 – 1989. Допълнителни документи към електронното издание. София, 2009, с. 542.

14 Докладна записка до секретариата на ЦК, относно отрицателното становище на СФРЮ към честването на 1300 годишнината от основаването на българската държава. 3.02.1981. – ДА на РБ, оп. 38, а. е. 3301, л. 1 – 5.

койството на своя министър от (!) историческа статия на проф. Добрин Мичев в последния брой на „Векове“. Според югославяните статията оневинява българската „царска“ армия за действията ѝ през Втората световна война. Пурич твърди, че сънародниците му са готови да отбележат „скромно“ 1300-годишнината, но не искат Венко Марковски да участва в юбилейния комитет, защото „няма кой от Югославия да седне с него“. Лично министър Върховец иска мнението на колежата си Младенов за статията на Мичев и за статията на Христов в сп. „Политическа просвета“. Младенов отговоря, че не Добрин Мичев определя политиката на България, а ЦК на БКП. Според Младенов Добрин Мичев е само професор, докато в Югославия „току-що“ е преиздадена книгата на Лазар Мойсов за БКП и македонския въпрос с осъвременен предговор, а Мойсов е председател на Председателството на Съюза на югославските комунисти (СЮК). Скопският вестник „Нова Македония“, орган на СЮК, също пише „какво ли не“. Младенов представя и постъпилата информация, че много югославски дипломати посещават външните министерства на страните, където пребивават, и се опитват да провалят българските начинания за 1300-годишнината. Посланик Пурич се оправдава, че дипломатите не са действали по инструкция, а по „самоинициативност“¹⁵.

Съвсем съзнателни обаче са следващите действия, предприети от югославските власти. В последния момент е отказано договореното за м. март посещение на ЦК на Съюза на българските антифашисти (АБПФК) при югославските антифашисти (СУБНОР), защото „много нисови организации са възмутени от публикациите в сп. „Векове“. В Комитета за расовата дискриминация на ООН в Женева югославският представител иска обяснение от България за положението на „македонското малцинство“. Югославски граждани, които традиционно са изразявали доброжелателно отношение, при срещите си с български дипломати започват да демонстрират рязка промяна в нагласите и да обвиняват България, че води голяма антиюгославска кампания. По оценка на посолството изразените становища са оформени съвсем наскоро в резултат на югославската пропаганда и вътрешнопартийна информация. Според западни дипломати в Белград честването на 1300 години българска държава е причина за поява на много антибългарски материали в югославската преса¹⁶.

Съществува и още една причина за втвърдяване на югославската политика. Федерацията е разтърсена от протестите на косовските албанци през март и април, които са потушени с използване на въоръжена сила. Белград предприема мерки срещу всичко, което би застрашило държавостроителния мит за „братство и единство“. В този дух например е ограничено културното сътрудничество между Унгария и автономната област Войводина¹⁷.

На 9 април е връчена нова югославска паметна бележка, която предупреждава българското Външно министерство „за пропагандирането на експанзионистични тези и усилена антиюгославска кампания в България, която поставя под въпрос

15 Паметна записка относно разговор на министър Петър Младенов с югославския посланик Данило Пурич. 25.02.1981. – ДА на РБ, оп. 38, а. е. 3242, л. 82 – 89.

16 ДА на РБ, оп. 38, а. е. 3291, л. 1; а. е. 3259, л. 14 – 15; а. е. 3311, л. 1; а. е. 3291, л. 26.

17 Пак там, а. е. 3246, л. 80.

териториалната цялост, конституционните основи и суверенитет на СФРЮ“. Изброени са словото на Людмила Живкова на 26 декември 1980 г., заедно с книги и статии на български учени, които целят „фалшифициране на историческите факти от народоосвободителната война и социалистическата революция в Югославия“ и „присвояване на ръководителите на националноосвободителната борба на македонския народ, македонското културно възраждане и неговите изтъкнати личности“. Документът настоява правителството на НРБ да вземе съответните мерки, да прекрати кампанията, насочена срещу териториалната цялост на СФРЮ. Като доказателствен материал са приложени 12 страници с цитати от критикуваните български произведения. В София правят проверка, която установява съществени разлики от цитираните в югославското приложение текстове, сравнени с българския им оригинал. За прегледност сравнението е изготвено в табличен вид¹⁸.

Югославските протести не са в състояние да спрат мероприятията по 1300-годишнината на българската държава. От 23 май до 3 юни 1981 г. в София се провежда Първият международен конгрес по българистика. За някои изследователи събитието е част от политиката на културно отваряне на България към света. За други – „празнично научно събитие, придаващо конкретика и псевдореалистична плътност на големия юбилеен метаисторичен разказ“¹⁹. Един от участниците във форума е американският професор от хърватски произход Мате Мещрович. Той не се разкъсва от вътрешно раздвоение за същността на проявата и очевидно се чувства доста комфортно в София – подарява на Националната художествена галерия статуетка, изработена от баща му – световноизвестния скулптор Иван Мещрович, починал през 1962 г., и дава интервю за Българската телевизия. Тя представя само трима чужденци от стотиците участници в конгреса, като един от тримата е Мате Мещрович (второто интервю е с американския професор Мате Матеич, който също е с хърватски произход). Гостът присъства и на приема, даден от Тодор Живков в резиденция „Бояна“ във връзка с конгреса.

В началото няма югославска реакция за присъствието на Мещрович в София, защото вниманието е насочено в друга посока. Две седмици след края на конгреса се провежда редовният граничен събор в град Щип на 14 юни. Налага се българските представители да се откажат да произнесат подготвените кратки приветствия, както е съгласувано по предварителните двустранни договорености, защото югославските им домакини настояват да отпадне частта за 1300-годишнината на българската държава²⁰. С приближаването на кулминацията на тържествата по юбилея нараства и враждебността от югославска страна. Провалено е гостуването на Пловдивския театър в Скопие, въпреки че Скопският театър е госту-

18 Паметната бележка, приложенията към нея и таблицата за съществените разлики между цитираните в югославските документи текстове, сравнени с българските оригинали, в: ДА на РБ, оп. 38, а. е. 3246, л. 13 – 55.

19 Културното отваряне на България към света. Материали от международната научна конференция по повод 70 години от рождението на Людмила Живкова. Състав. И. Баева. София, 2013; Еленков, Ив. Културната политика през времето на социализма – партийно ръководство, идеология, институционални режими. – В: История на Народна република България. Ред. Ив. Знеполски. София, 2009, с. 555.

20 ДА на РБ, оп. 38, а. е. 3260, л. 69 – 72.

вал в Пловдив в рамките на програмата за двустранно културно сътрудничество. По същата програма скопският ансамбъл „Танец“ изнася през април 1981 г. представления в Благоевград, но ансамбъл „Пирин“ не е допуснат да върне визитата. Югославия отказва да участва и в есенния панаир на книгата в София. Стига се и до трагични инциденти. На 30 август югославски граничари откриват огън по трима български цивилни граждани, ловуващи риба в граничната река Габерска. Единият от българите почива от раните си. Югославия отменя всички гранични събори, въпреки че те са договорени година по-рано (в Симитли, насрочен за 13 септември, в Берово – Сандански и в Крива Паланка – Кюстендил – за 20 септември, и в Струмица – Петрич – за 4 октомври). Обяснението е дадено в югославската преса (най-активен е вестник „Нова Македония“), според която участието на югославски граждани в съборите ще се представи като включване на македонските българи в отбелязването на 1300-годишнината на българската държава. България протестира срещу всичко това с вербална нота на 15 септември с. г.²¹ Нотата обвинява Югославия в „прояви срещу духа и принципите на Хелзинки“. Министър Петър Младенов представя българската позиция лично пред колегата си Върховец. Дватамата се срещат на 24 септември 1981 г. в Ню Йорк при откриването на годишната сесия на Общото събрание на ООН.

Твърдото югославско противопоставяне на отбелязването на 1300-годишнината на българската държава започва да носи неудобства на Белград. Там са принудени да търсят нови аргументи и ги намират в участието на Мещрович на Конгреса по българистика. Посолството в Белград докладва, че в печата се вдига голям шум с обвинения, че България сътрудничи с враговете на Югославия – по повод присъствието на Конгреса по българистика в София на американския професор от югославски произход Мате Мещрович, „който се оказва усташки активист“²².

На 10 октомври посланик Пурич посещава Външно министерство и е приет от началника на кабинета на министър Младенов. Пурич поставя официално въпроса за Мещрович. Българските дипломати са подготвили своята защитна версия. Тя гласи, че американският славист от хърватски произход Мещрович не е в списъка на официално поканените и изказалите се на Конгреса по българистика, но може да е поканен лично и устно от някои от организаторите, като дори предполагат, че това може би е проф. Крумка Шарова. Също така, Мещрович не е в списъка на УБО за поканените на приема, даден от Тодор Живков, но е възможно да е получил някоя от резервните покани. Там Мещрович случайно се е срещнал и се е запознал с Венко Марковски. Интервюто на госта по българската телевизия е във връзка с подарената статуетка на Националната художествена галерия, изработена от неговия баща Иван Мещрович. Обяснява се, че Мещрович заема българската позиция по „спорните въпроси“ и не е изключено някои български учени да са се престарали и да са улеснили неговото присъствие²³.

21 Пак там, л. 95 – 100; а. е. 3261, л. 1 – 3.

22 Отчет за информационно-пропагандната и културна дейност на посолството на НР България в Белград през 1981 година. – ДА на РБ, оп. 39, а. е. 3226, л. 5 – 6.

23 ДА на РБ, оп. 38, а. е. 3247, л. 36 – 40.

Срещата поставя началото на интензивна размяна на мнения през следващите дни. На 17 и 18 октомври посланик Пурич посещава два пъти Външно министерство. Първия ден той информира своите домакини, че след срещата Младенов – Върховец в Ню Йорк югославското правителство е решило, че посланикът може да участва на тържественото отбелязване на 1300-годишнината на българската държава на 20 октомври 1981 г., ако то „премине в конструктивен дух и не е насочено срещу никоя държава на Балканите“. Посланикът получава официална покана и я приема съгласно получените инструкции. На втората среща се обсъждат и плановете за разширяване на икономическите контакти между двете държави и се уточнява програмата за предстоящото посещение на югославския съюзен секретар (министър) за външна търговия Метод Ротар²⁴. Разгледани са и възможностите за размени на други делегации на партийно, държавно и общинско ниво. Всичко това показва, че осъзнаването на взаимния интерес все пак надделява над перспективата от задълбочаване на противопоставянето.

За да не изглежда всичко прекалено „розово“, югославски самолети навлизат в българското въздушно пространство в района на град Трън на 19 октомври в навечерието на честването. Представители на югославското посолство са извикани спешно във Външно министерство рано сутринта на 20 октомври, за да получат протестна нота. По време на срещата е заявено, че българските военни изразяват недоволство, че не им се разрешава да изпълнят своя уставен дълг²⁵. На дипломатически език последното се разшифрова като директно предупреждение за използване на оръжие при повторение на инцидента.

Вечерта на 20 октомври в Народния дворец на културата в София се провежда официалното тържество по отбелязване на 1300-годишнината на българската държава. Реч произнася държавният глава Тодор Живков. Събитието е отбелязано във всички страни, където има изградени национални комитети. Във Вашингтон е организиран тържествен концерт. Сред поканените на него е и проф. Мате Мещрович. Очевидно българските дипломати не са получили инструкция да прекъснат отношенията си с него, въпреки югославския натиск и твърденията на София, че контактите с професора са случайни и непреднамерени.

Спомените на главния участник в спора предлагат една малко по-различна версия. Мещрович не е известен със задълбочени проучвания, свързани с българската история. За сметка на това интересът му е насочен към стабилността на югославската държава. Неговата дисертация, защитена през 1957 г., е на тема „Югославското обединение и началото на сръбско-хърватското противопоставяне“. Мещрович преподава съвременна история в Университета в Ню Джърси. Той поддържа контакти с „последователите на Ванчо Михайлов“ от Македонската патриотична организация (МПО) в САЩ и Канада, като проучва връзките им с усташите и участието на ВМРО в атентата в Марсилия от 1934 г. Мещрович посещава многократно Торонто, където е една от най-влиятелните структури на МПО. В нача-

24 Пак там, л. 42 – 45.

25 Пак там, л. 46.

лото на 1981 г. Мешрович се среща с българския консул в Торонто²⁶, който го кани да участва в Първия конгрес по българистика от името на БАН, но подчертава, че предложението е по специално желание на Людмила Живкова. Поканата се разглежда като логично следствие на традиционните добри отношения между хървати и българи. Мешрович се консултира с други антикомунистически хърватски емигранти, като Ернест Бауер, които подкрепят решението му да посети комунистическа България. Мотивът им е, че от Скопие, Белград и Загреб отказват участие в Конгреса по българистика. Отсъствието на югославски учени се компенсира от няколко американски слависти от хърватски произход като професорите Мате Матеич от Университета в Охайо, Анте Кадич от Университета в Индиана и самият Мешрович²⁷. По време на конгреса няколко официални лица отново уверяват последния, че е поканен по изричното желание на Людмила Живкова. Изглежда той е убеден в това, защото носи със себе си скулптурна статуетка, изработена от починалия му баща, и я подарява на България. Мотивите не са обяснени в мемоарите на госта, но едва ли може да има съмнение, че това е личен жест към Живкова. Известно е, че един от любимите и лични проекти е да създаде в София галерия на чуждестранното изкуство²⁸. Мешрович няма участие в официалните сесии, но с удоволствие посещава приема, даден от Тодор Живков в резиденция „Бояна“ във връзка с конгреса. Две десетилетия по-късно Мешрович с умиление си припомня гостоприемното посрещане, на което имало „от пиле мляко“. Богатият бюфет не пречи на госта да проведе много неофициални срещи. Професор Анте Кадич го запознава с Венко Марковски. Особено приятно е запознанството с Аксиния Джурова, описана като „прекрасна и елегантна дама с аристократични маниери“. Тя кани професора да даде интервю за Българската телевизия, като каже няколко думи за дългото приятелство между българския и хърватския народ. Джурова предлага изявлението пред камерите да не бъде на английски, а Мешрович се съгласява, но иска езикът му да не бъде изписван като сърбо-хърватски, а само като хърватски²⁹.

Трябва да се отбележи, че Мате Мешрович неслучайно има лидерско място в средите на хърватската емиграция. Той е син на Иван Мешрович, който има авторитета на един от най-великите скулптури на XX в., носещ прозвището „Славянският Микеланджело“. Мешрович-баща не е само велик артист, но и интелектуалец с изявена гражданска позиция. Той е искрен привърженик на идеята за славянско единство и е активен член на Югославския комитет по време на Първата световна война. Опорочаването на обединителната идея от сръбския централизъм в

26 Генерален консул в Торонто от 11 декември 1979 до 24 март 1983 г. е Страхил Червенков. Вж.: Матева, М. Консулските отношения на България 1879 – 1986 г. София, ДИ „Д-р П. Берон“, 1988, с. 80. След завръщането си в София Червенков се издига за няколко години до началник на отдел IV – „Западна Европа, САЩ и Канада“, в Министерството на външните работи. Няма установена принадлежност към структурите на Държавна сигурност или Разузнавателното управление на Генералния щаб.

27 Чуждестранните наблюдатели се впечатляват и от активното участие на представители на МПО в работата на конгреса. Вж.: Troebst, St. *Die bulgarisch-jugoslawische Kontroverse um Makedonien...*, S. 202.

28 Александров, Ем. Аз работих с Людмила Живкова, с. 81.

29 Meštrović, M. U vrtlogu hrvatske politike: kazivanje Peri Zlataru. Zagreb, 2003, p. 129, 131 – 132, 134 – 135. Благодаря на Румяна Божилова за предоставената ми възможност да се запозная с книгата.

периода между двете световни войни го разочарова дълбоко. Въпреки това, Иван Мещрович не приема и усташката алтернатива и напуска страната по време на Втората световна война, като до края на дните си живее в САЩ.

Бащата и синът са добре познати в Югославия и в чужбина. Българският посланик в Белград, който през 1981 г. демонстрира изненада по повод присъствието на Конгреса по българистика в София на американския професор от югославски произход Мате Мещрович, „който се оказа усташки активист“, показва съвсем друго познание по темата в своите мемоари: „Въпросният професор е син на прочутия в миналото скулптор Мещрович, автор на фигурите на Незнайния войн на хълма Авала и на много други произведения в различни градове в Югославия и чужбина. Забележителен е неговият музей в Загреб, който сме посещавали“³⁰.

От своя страна, Мещрович твърди, че посещението му през 1981 г. е предизвикало дипломатически скандал, който едва не довежда до прекратяване на дипломатическите отношения между България и Югославия. Твърдението е пресилено поне за м. октомври 1981 г. Още на 21 октомври югославската преса отпечатва информация на ТАНЮГ, озаглавена: „Двуличието на Тодор Живков“. Публикацията порицава словото на българския държавен глава, произнесено на тържественото събрание в НДК на 20 октомври – „упреквал ония, които присвояват чужда история, а включил в изложението си великаните на националната история на македонският народ Гоце Делчев и Яне Сандански“. На 18 ноември 1981 г. е връчена и югославска нота. Формално тя е в отговор на българските протести от септември срещу едностранната отмяна на граничните събори. Причината е, че „някои български представители са твърдели, че в Македония живеят 2,5 милиона българи“. Българските автобуси са спрени на югославската граница, защото са носили надписи, посветени на 1300 години българска държава – имало е протест от сборянския комитет в Щип. Гостуването на Пловдивския театър в Скопие е отложено по „обективни причини“ за първото тримесечие на 1982-ра, както и посещението на ансамбъл „Пирин“ в Скопие, а югославската страна не е била „допусната на изложбата на книги в София“³¹.

След приключване на тържествата българо-югославските отношения бавно се завръщат в обичайното си русло, което редува икономическо сътрудничество с политическо противопоставяне, а двата подхода си дават среща на полето на двустранните културни контакти. Отменените мероприятия от 1981 г. наистина се провеждат през 1982 и 1983 г. под зоркия поглед на специалните служби от двете страни. Матю Мещрович не е забравен. На 22 май 1982 г. той присъства във Вашингтон на симпозиума за наследството на св. св. Кирил и Методий, открит от българския посланик Стоян Жулев. Събитието е оповестено от официоза „Работническо дело“ в празничния брой от 24 май³².

В началото на юли 1982 г. Мещрович отново посещава България и пребивава в София и Варна. Той се чувства добре и сред приятели. Единственото му при-

30 **Николов**, Р. Дипломация на четири очи..., с. 206.

31 ДА на РБ, оп. 38, а. е. 3247, л. 47 – 48; а. е. 3260, л. 85 – 133.

32 **Тодорчев**, Г. САЩ. Академичен симпозиум за делото на Кирил и Методий. // *Работническо дело*, № 144, 24 май 1982, с. 6. В кореспонденцията е отбелязано присъствието на „проф. Метю Мещрович“.

теснение е да не би самолетът, летящ директно по маршрут Франкфурт – София, да кацне аварийно на летище Белград, каквато е практиката в такива случаи³³. В България хърватският политик провежда поредица от срещи, които имат дългосрочни последствия. Малко след като напуска София, Мещрович участва в среща на емигрантите в Щутгарт на 17 юли. Там разказва, че е бил добре приет в България и „се натъкнал на сили, които признават правото на хърватите за национално освобождение“. Въодушевляването му, че е „бил приятелски приет от видни представители на българския културен и обществен живот“ е отразено в емигрантските издания „Нова Хърватска“ (Лондон) и „Даница“ (Чикаго). Мещрович дава много симптоматично интервю за броя на „Нова Хърватска“ от 1 август 1982 г.: „... не мога много да ви говоря за посещението в България, но ще видите резултатите от посещението в близко време [...] дружбата между хървати и българи е важен елемент в нашата политика“.

В своите спомени Мещрович отдава най-голямо значение на срещите си с Венко Марковски. Житейската съдба и семейната история на българина предизвикват силната емоционална съпричастност на хърватина. Мещрович споделя теорията, че може би синът на Венко – Миле, е загинал в автомобилна злополука, организирана от УДБА, защото това е станало, след като е отишъл на среща с приятел от Белград, който му се е обадил, че е в София и иска да го види. Общуването между двамата съвсем не се изчерпва с традиционно балканско гостоприемство и съпътстващите го свободни обсъждания на конспиративни и политически теми. Венко Марковски предава фотокопия от студентските книжки на югославските дейци и македонисти Лазар Мойсов и Александър Гърличков, от които е видно, че те са се декларирали като българи през този период от живота си. Мещрович се „постарава“ материалите да бъдат публикувани в различни вестници във Франция, Германия, Финландия, Швейцария³⁴.

Ефектът е представен най-образно в дневника на българския посланик (за периода 1978 – 1982 г.) в Югославия Райко Николов: „Месец август политически е най – „мъртъв“, защото тогава министри, депутати, партийни лидери, общественици напускат столиците и отиват във ваканция. Това явление е типично за всички страни в Европа и Югославия не прави изключение. Обаче за Лазар Мойсов, отскоро за втори път съюзен секретар на външните работи, август тази година не донесе покой. Една доста неприятна вест дойде за него от Париж. За негов ужас френският столичен ежедневник с голям тираж „Котидиен дьо Пари“ напомни за българския му произход, като на видно място публикува на страницата, посветена на Балканите, статия под сензационното заглавие „Един българин начело на югославската дипломация?“

Чрез френски дипломати в Белград, които следят родния си печат, тази история стигна и до други западни дипломати и тя буквално отрови ваканцията на Мойсов, този най-прононсиран след Колишевски сърбоман и проводник на Титовата политика за насилствено формиране на „македонска нация“ във Вардарска Маке-

33 Meštrović, M. U vrtlogu hrvatske politike..., p. 137.

34 Пак там, с. 140 – 141.

дония на антибългарска основа. Научих, че той се почувствал крайно неловко, смутен и унижен от написаното за него в Париж. Новината за въпросната публикация се разчу и в коридорите на властта в Белград. На Мойсов не му оставаше нищо друго, освен да я преглътне и да мълчи.

С няколко дни закъснение получих споменатия брой на „Котидиен дьо Пари“, прочетох статията за Мойсов и видях, че до нея е поместено фотокопие на документ с негова снимка на Софийския държавен университет от 1941 г., в който той е посочил, че е българин по народност. Известно е, че по време на войната той е следвал право в София.

В редакционната бележка се съобщаваше, че до вестника анонимно са били изпратени документи, чиито автентичен характер бил безспорен, свидетелстващи за българския произход на Мойсов и някои други високопоставени личности в Югославия. Авторът на статията предполагаше, че тези документи са били адресирани до редакцията от заинтересовани фактори в София или Белград, за да бъде компрометиран Мойсов, като не изключваше и хипотезата за вътрешна борба в югославското ръководство³⁵.

Публикации с подобно внушение се появяват и в други страни. Едва в този момент започва да набира скорост дипломатическият скандал, отбелязан в спомените на Мещрович. Още през следващия месец Мойсов заявява лично на Петър Младенов, че се чувства обиден, при една много „тягостна среща“ между двамата в Ню Йорк по повод откриването на поредната годишната сесия на Общото събрание на ООН. Младенов го уверява, че официалните български власти нямат нищо общо с този случай³⁶.

Югославската реакция е доста бърза за дипломатическата практика. На 23 септември 1982 г. българското посолство в Белград е посетено от Илия Джукич, началник на управление „Съседни страни“ в Съюзния секретариат по външните работи, който връчва паметна бележка от своето министерство. Тя е посветена на „случая „Мещрович“. С много нападателен тон се напомня, че става дума за виден организатор на „Хърватския национален съвет“, който през юли 1982 г. е пребивавал в София и Варна по покана на БАН. След предното му посещение в България властите в София са твърдели, че е станала грешка и те не знаели за политическата ориентация и дейността на Мате Мещрович, но той още през октомври 1981 г. е канен на концерта, организиран от българското посолство във Вашингтон, а на 22 май 1982 г. присъства на симпозиума, открит от посланик Стоян Жулев, и дори е споменат в кореспонденцията на „Работническо дело“. Представени са и изявленията на Мещрович пред хърватската емиграция на Запад и нейните издания. Основателно е отбелязано, че след двустранните обсъждания през 1981 г. българските органи не могат да твърдят, че става дума за грешка. Фактите са изнесени в чуждестранния и емигрантския печат, а от българска страна отсъства какъвто и да е опит за опровержение. Югославия официално иска обяснение от София³⁷.

35 **Николов**, Р. Дипломация на четири очи..., с. 238 – 239.

36 **Младенов**, П. Животът – плюсове и минуси. София, 1992, с. 135.

37 Югославската паметна бележка в: ДА на РБ, оп. 39, а. е. 3211, л. 24 – 31.

Обяснението е дадено на 6 декември 1982 г. в паметна бележка, връчена на югославския посланик. България отхвърля югославския протест. Тя не може да има нищо общо с „ушастки“ организации и не одобрява изявленията на Мещрович срещу Югославия. Домакини на симпозиума в САЩ не са били българските дипломатически представители, а американски университети. През 1982 г. Мещрович не бил в България по покана на БАН, а като обикновен чуждестранен турист. Срещите му имат само частен характер, а на писанията на югославската емигрантска преса не трябва да се вярва. Югославия използва преднамерено случая да злепостави българската държава. Не се оспорва твърдението, че Мещрович развива антиюгославска активност, но се знае чий гражданин е той – без да е посочена пряко, отговорността се пренасочва към САЩ – протестът трябва да бъде срещу тази държава. България счита, че публичната полемика по този въпрос ще се отрази неблагоприятно върху връзките между двете страни. България няма да се поддаде на интригите на чужди сили да влошат отношенията ѝ с Югославия. При връчването на документа българските високопоставени дипломати заявяват, че ако югославяните настояват за публично осъждане на Мещрович, то Югославия трябва публично да се разграничи от откритите нападки срещу България от югославски официални лица. Припомнят се и други югославски действия, създаващи проблеми между двете страни, като прогонването на българските търговски представители от Загреб и Скопие през 1981 г. Направен е и опит да се омаловажат срещите на Мещрович с Венко Марковски, който е определен като човек с разклатено здраве³⁸.

През януари 1983 г. Мате Мещрович посещава хърватската емиграция в Австралия и отново разказва публично за посещенията си в България. На 28 февруари 1983 г. българското посолство в Белград получава поредната югославска паметна бележка. В нея отново се настоява българската страна официално да се разграничи от Мещрович³⁹.

Българските дипломати в САЩ постоянно държат Мещрович в течение за взаимната размяна на обвинения между България и Югославия. Той е информиран, че югославските власти са потърсили съдействие и от СССР. Засега не разполагаме с документални свидетелства за реакцията на Москва. Повече сведения имаме за югославски натиск към САЩ. Според Мещрович Държавният департамент дава инструкция на американските дипломати да бъдат „неутрални“ по отношение на контактите му в София⁴⁰.

В тази атмосфера продължава и работа по друг ангажимент, поет от Мещрович в България през 1982 г. Венко Марковски му споделя, че е завършил книгата си за преживяното в югославския концлагер Голи оток⁴¹. Тодор Живков го е предупредил, че моментът не е подходящ книгата да бъде издадена на български, но е съгласен да се публикува в чужбина. Мещрович поема ангажимента да съдейства

38 ДА на РБ, оп. 39, а. е. 3217, л. 42 – 60.

39 Пак там, оп. 40, а. е. 4412, л. 25 – 30.

40 Meštrović, M. U vrtlogu hrvatske politike..., p. 135 – 136.

41 Според сведения на семейството книгата е писана в периода юли – септември 1980 г. Вж.: Голи оток – островът на смъртта. // *Труд*, № 38 (15 543), 11 февр. 1998, с. 13.

за публикуване на книгата в САЩ, като дори предлага английският превод да бъде направен в България, за да се избегнат евентуални недоразумения. Друг възможен проблем би бил породен от съветско недоволство, че българска книга се разпространява на Запад. Според Мещрович съветското одобрение е получено чрез деклариране на коминтерновските симпатии на Венко Марковски, като на 7 ноември 1983 г. във вестник „Правда“ е публикувана негова поема, възхваляваща СССР⁴². Справката в съответния брой на вестника не открива подобно римувано обяснение в любов, но е възможно то да бъде намерено в друго съветско издание от периода. През 1984 г. книгата на Венко Марковски „Голи оток. Островът на смъртта“ е издадена в САЩ, а автор на предговора е Мате Мещрович⁴³, който с гордост съобщава, че не е взел дори един символичен долар за работата си по книгата. Спомените на хърватина осветляват и една друга страна на случая. Дълго време се смяташе, че публикуването на спомените на Венко Марковски в САЩ е неприятна изненада за „управляващите не само в Македония, но и в България“⁴⁴. С оглед на откритите в настоящото проучване факти, би следвало да приемем за достоверно и твърдението на Мещрович, че издаването на книгата става с одобрението на българските власти и лично на Тодор Живков. Вероятно те са ангажирани пряко и с превода на текста на английски език. Можем да направим обосновано предположение, че техническата работа по проекта е изпълнена от лица, близки до българското културно-историческо разузнаване (РИК-XIV отдел на ПГУ-ДС). Бивши служители на отдела твърдят в своите спомени, че една от основните задачи, поставена пред РИК, е да се „създадат възможности за публикуване в чужбина на материали, отразяващи българското становище по основните въпроси, засягащи нашата история и съвременност“⁴⁵. Сюжетът с издаването на книгата на Венко Марковски покрива напълно характеристиките на посочената задача. Архивите за връзките на РИК с чуждестранни учени по време на Първия конгрес по българистика са унищожени или недостъпни за изследователи, но съществуват косвени данни както за преки контакти с едни от тях, така и за опосредствани – с други. Хърватските емигранти в САЩ са във втората група. „Не беше трудно за отдел XIV при определени условия да се осъществяват контакти чрез хора на МПО с представители на хърватската националистическа организация. [...] Директни контакти по линия на отдела не бяха направени, но общ поглед върху намеренията и действията на тази организация имаше.“⁴⁶ Върху всички хърватски активисти на Запад е поставен стигматизиращият етикет „ушастки фашисти“ и преките връзки с тях биха били проблематични, защото не се вписват в идеологическите шампи на противопоставянето по време на Студената война. Според сведения от югославските архиви Хърватският национален съвет е поставен на първо място сред организациите, следени от специалните служби на Белград, а Мате Мещрович – на първо място от физическите лица⁴⁷. Той

42 **Meštrović**, M. U vrtlogu hrvatske politike..., p. 141 – 147.

43 **Mestrovic**, M. Introduction. – In: **Markovski**, V. Goli Otok: The Island of Death. New York, 1984, p. VII – XVIII.

44 **Павлов**, Пл. Предговор. – В: **Марковски**, В. Кръвта вода не става. София, 2003, с. 14.

45 **Благоев**, Пл. РИК. Загадката на българското разузнаване. София, 2002, с. 29.

46 Пак там, с. 31.

47 **Vukušić**, B. Tajni rat UDBe..., p. 202.

се радва на особено внимание поради активната си и многостранна дейност. Обединението на хърватската емиграция е само част от нея. Мещрович не крие готовността да сътрудничи с всички антиюгославски сили. Особени притеснения създава подкрепата му за албанските протести през 80-те години и контактите му с албанската политическа емиграция⁴⁸.

Доброто познанство на Мещрович с дейците на Македонската патриотична организация в САЩ и Канада се вписва напълно логично в очертания модел на политическа практика. Именно тук интересите му се пресичат с интересите на българската държава.

В историческата наука се счита за установено, че „един от парадоксалните факти на „национализирането“ на комунистическия режим е фактът, че през 70-те години Славянският комитет, Министерство на външните работи и ПГУ на ДС влизат във връзка и с Македонската патриотична организация в САЩ и Канада с идеен ръководител Ванчо Михайлов. В името на „националните интереси“ комунистическите функционери се опитват да създадат алианс с активисти и кръгове на една декларирана антикомунистическа организация“⁴⁹. Служители на българското разузнаване признават, че за тях са били много важни и полезни някои контакти с известни и авторитетни деятели на Македонската патриотична организация⁵⁰. В обкръжението на Людмила Живкова също е приета тезата, че „защитата на националната ни кауза, подкрепена със солидни исторически аргументи, налага да се търси връзка лично с Иван (Ванче) Михайлов“⁵¹.

Очевидна е разнопосочността на оценките, давани от различните изследователи и мемоаристи. Те могат да бъдат примирени само при един многофакторен анализ на балканската политика на България в периода на „късния социализъм“. Опитът от следвоенните отношения с Титова Югославия показва, че идеологическите клишета са били прилагани само от българската страна. Мотивите на Белград са преди всичко геополитически, а идеологическата реторика се използва единствено в пропаганден план и за да се спечели подкрепата на Москва. През 70-те и 80-те години Балканите не са най-подходящото място за прилагане на идеологически догми. Отношенията между съюзниците в НАТО Гърция и Турция са дори още по-проблематични от тези между България и Югославия. В такава обстановка преминаването към геополитическите приоритети при запазване на официалната идеологическа шапка едва ли може да се приеме за парадоксално и дори за изненадващо. Предмет на бъдещи проучвания е прецизното очертаване на обхвата на „национализиране“ на комунистическия режим. На фона на сходни процеси в други страни от Източна Европа можем да се изненадваме по-скоро от закъснението във времето и от ограничения обхват на българското „национализиране“, както още тогава може да бъде открито в анали-

48 Благодаря на големия познавач на албанския проблем в бивша Югославия Марияна Стамова, че ни предостави тези сведения за Мещрович, открити в югославските архиви.

49 **Маринов**, Ч. От интернационализъм към национализъм. Комунистическият режим, македонският въпрос и политиката към етническите и религиозните общности. – В: История на Народна република България, с. 498 – 499. Цитирани са документи от архивния фонд на Славянския комитет.

50 **Благоев**, Пл. РИК..., с. 31, 219, 222.

51 **Александров**, Ем. Аз работих с Людмила Живкова, с. 54.

зите на Збигнев Бжежински⁵². Би могло да се предположи, че осъзнаването на посоченото закъснение е допълнителна причина за уродливото провеждане на т. нар. „възродителен процес“, но това излиза от обхвата на настоящото изследване.

Без да даваме ценностна оценка, можем да се присъединим към становището, че личността на Людмила Живкова и отбелязването на юбилейната година са важен елемент от преминаващата през различни колебания политика на национализиране на обществото. Класическите постулати на геополитиката предполагат изследване на географските и историческите фактори, оформили съществуващите междудържавни отношения на регионално ниво. Затова можем да приемем за логично засилването на интереса към хърватската проблематика както в обкръжението на Живкова, така и сред българската дипломация. Много любопитно е сведението на българския посланик в Белград, че на 10 юни 1979 г. в Загребската катедрала под закрилата на Католическата църква хърватската опозиция отбелязва 1100 години хърватска държавност. Събитието се провежда, въпреки че официално е забранено с мотив да не се разпалват национални противоречия. Българските дипломати отказват получената неофициално покана да присъстват, но докладват своевременно в София⁵³.

През втората половина на 80-те години на ХХ в. българската държава запазва своя интерес към ставащото в Югославия⁵⁴, но не може да води война на два фронта заради тежките проблеми с Турция. Мешрович не разказва за други свои срещи с български граждани. Възможно е обаче да е имало поне още една през 1990 г. През август и септември председателят на Съюза на македонските културно-просветни дружества в България Димитър Гоцев посещава САЩ и Канада. Пътуването му е подпомогнато от Министерство на външните работи в София. Гоцев е официален гост на конгреса на МПО в Индианаполис. Той провежда и редица други срещи в САЩ, а може би най-важната от тях е с новоизбрания президент на Хърватия Франьо Туджман, който също е на обиколка в Северна Америка в търсене на подкрепа за независимостта на своята република⁵⁵. Негов домакин е Мате Мешрович, който продължава да бъде председател на Хърватския национален съвет. Двамата са свързани с дълбоко приятелство, защото Мешрович е подпомогнал публикуването на книгата на Туджман в САЩ малко преди тази на Марковски. Това са единствените две дисидентски книги, издадени в САЩ с подкрепата на хърватския емигрант. Съпричастността на Мешрович към българската кауза в Македония и връзките му с МПО, наред с идеята за хърватска държавност, го прави логичен участник в организирането на срещата Гоцев – Туджман.

През следващите години Мешрович е народен представител в хърватския парламент, а от 1997 г. е посланик в България, изпратен от президента Туджман. Но и това не е точката на „българската му връзка“ по думите на самия Мешрович. Той си тръгва от София след приключване на мандата през 2000-ната година с българска съпруга. Културните и политическите симпатии придобиват съвсем лично измерение.

52 **Бжежински**, 36. Големият провал. София, 1991 – вж. таблицата на с. 215.

53 **Николов**, Р. Дипломация на четири очи..., с. 113.

54 **Енчев**, В. Аз работих в разузнаването. София, 2009.

55 **Банчев**, Б. България и югославската криза 1989 – 1995. София, 2009, с. 44.